

YVONNE HIRDMAN

Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning

»Genus» och »genussystem» är användbara begrepp inom kvinnoforskningen, menar Yvonne Hirdman. Genussystemets två grundläggande logiker är isärhållningen av könen och etablerandet av det manliga som norm. Kvinnoforskaren måste ställa frågan om hur isärhållningen fungerar och när den kan upphävas, för att undvika att reproducera dikotomin mellan manligt och kvinnligt i den egna teorin.

»Men hur skall vi då ställa frågan? Och först och främst, vilka är vi som vågar ställa den? Männen är både domare och part i målet: kvinnorna likaså. Var finns en medlande ängel? /.../ Jag tror att för att klargöra kvinnans ställning ligger kvinnorna själva bäst till. Det är inte något mystiskt väsen som tvingar män och kvinnor till ärlighet eller oärlighet. Det är deras situation som mer eller mindre gör dem benägna att efterforska sanningen.»

(Simone de Beauvoir, *Det andra könet*, sid 23)

Det som skiljer kvinnoforskare från »vanliga» forskare är att vi problematiserar förhållandet mellan könen. Framför andra frågor står för oss den stora frågan: hur kan det komma sig att kvinnor generellt, geografiskt och historiskt, har ett lägre socialt värde än män?

Vi accepterar inte de gränser som fanns/finns för kvinnor som naturgivna. Vi accepterar inte, med andra ord, den sociala kvinnliga underordningen som naturgiven.

Så börjar det vetenskapliga frågandet: varför? hur? hur kan man tänka om det här? Att tänka om detta är svårt: ofta hamnar man inne i en cirkel, där man sitter med den gamla hönan och ägget. Därför är det viktigt att se var det problematiska finns, vilka väggar vi slår huvudena emot.

Att diskutera i termer av »genussystem» är ett försök i denna riktning. Innan jag kommer in på mitt eget – trevande – sätt att tänka kring genussystem, skall jag kort gå igenom hur begreppen »genus», »gender» och »gendersystem» används inom anglosaxisk och svensk kvinnoforskning.¹

Jag tror inte man kan påstå att det finns någon egentlig teori om ett »genussystem» i kvinnoforskningens teoridiskussion. Begreppet används inom antropologi, såvitt jag vet, mer som ett beskrivande begrepp för könets olika förhållande, inte som en teori om underordning. Dock, när antropologen Gayle Rubin 1975 myntade begreppet »sex/gender system», fanns i hennes beskrivning en närmast poetisk vision av en teori:

»A sex/gender system is a set of arrangements by which a society transforms biological sexuality into products of human activity and in which these transformed needs are satisfied.»²

Begreppet »gender» var inte problematiserat, men i sammankopplingen med »sex» blev det en enhet: biologiskt/kulturellt kön i ett begrepp. Men ett decennium senare skriver Rubin:

»In contrast to my perspective in *Traffic in Women*, I am now arguing that it is essential to

separate gender and sexuality analytically to more accurately reflect their separate social existence.»³

Det innebär att hon ansluter sig till den begreppsdefinition som nu tycks råda inom antropologin, där begreppet »gender» står för dels »könsroll»⁴ dels »socialt kön»:

»However, in recent years, a distinction between sex, in the physiological sense, and gender which is a cultural construct, a set of learned behaviour patterns, has been proposed and is now widely used.»⁵

»Gender» är således ett begrepp man använder för att skilja kultur från biologi. Det är det tillskapade. Men diskussionen som förs om »gender» i förhållande till det biologiska könet, verkar i dessa texter snarare glida över i en diskussion om huruvida sexualitet är en social konstruktion eller inte.⁶ Det maktfyllda förhållandet man-kvinna problematiseras däremot inte.

En som diskuterar det nya begreppet ur en maktaspekt är emellertid historikern Joan Scott som har en nyttig genomgång över hur, var och varför begreppet »gender» används. Hon, liksom historikern Gerda Lerner,⁷ noterar begreppets vetenskapligt taktiska värde, dess neutralitet i förhållande till det laddade ordet »sex». »Gender», noterar hon, används i många texter synonymt med kön, eller rättare sagt, kvinnokön, saker och områden som har med kvinnor att göra.

Som teoretiskt begrepp är det lika oprecist, vilket Scott visar. Ty när Joan Scott gör en systematisering av hur »gender» används som teoretiserande begrepp, blir det i stället en genomgång av de gamla vanliga teorierna om kvinnoförtryck, där för övrigt begreppet »gender» inte alltid förekommer. Hon funderar emellertid själv i teoretiska banor kring begreppet och skapar följande ordning:

- 1) »gender» som en process som konstituerar sociala relationer, vilka baseras på tillägnade skillnader mellan könen,
- 2) »gender» som ett normativt begrepp som sätter i gång en process av symboltolkning,

3) »gender» som »finns» i institutioner och organisationer,

4) »gender» som formar individuella/kollektiva identiteter,

5) »gender» som ett primärt sätt att konseptualisera maktrelationer.⁸

Dessa fem punkter relateras emellertid inte inbördes inom en teoretisk ram – ett system. De är snarare en inventering av de teorielement som kvinnoforskningen kommit fram till, där ordet »gender» inte definieras.

Men systembegreppet finns ändå i den feministiska teoriluften om än inte så explicit hopkopplat med genus som jag nedan försöker göra det. Och anledningen är naturligtvis att empirin inom kvinnoforskningen avtecknar ett mönster som verkar rimligt att försöka systematisera.

Om genus

I det svenska språket har genus en rent grammatikalisk (lingvistisk) betydelse. Det gör att en översättning av »gender» till genus innebär en översättning till ett begreppslikt tomrum. Många har därför föredragit en översättning av »gender» till uttrycket »socialt kön». Men i längden kommer det förmodligen att bli svårt att värja sig mot den massiva användning av »gender» som nu förekommer inom det anglosaxiska språkområdet och där »socialt kön» kommer att bli en ganska klumpig översättning. Genus blir smidigare och har redan börjat användas. I den svenska antologin *Från kön till genus* används genus som en direkt översättning av det engelska gender, det kulturellt gjorda könet.⁹ En praktisk anledning finns således.

Men jag anser att det också finns en vetenskaplig vinst att hämta. Begreppet »socialt» har blivit så utnött inom samhällsvetenskapen att det ofta får en sorts slaskfunktion, en hink som man kan hålla det mesta i. Och varför »socialt», varför inte »kulturellt»? Eller ska kulturellt ingå i den större kategorin »socialt»? Det är min ena invändning. Den andra gäller ordets implicita dikotomiserande funktion: suggererar

inte begreppet »socialt kön» fram bilden av det »sociala» som ett plagg, en klänning eller ett par byxor som träs över en biologisk kropp? Skillnaden med det gamla könsrollsbegreppet blir därför inte särskilt stor; såväl »könsroll» som »socialt» blir något man i princip borde kunna göra sig fri från.¹⁰

Innan genus har blivit »gender», kunde vi kanske inspireras av vårt vetenskapligt tomma begrepp till självständigt tänkande.

Jag föreslår att vi med genus sätter namn på den alltmer komplicerade kunskap vi har om »manligt» och »kvinnligt», vår allt större förståelse av hur manligt och kvinnligt »görs». Och insatt i denna process kan ordet ses som en utveckling från begreppet »könsroll» via »socialt kön» till genus, där graden av invävdhet hela tiden stegras. Dvs: genus kan förstås som förändrbara tankefigurer »män» och »kvinnor» (där den biologiska skillnaden alltid utnyttjas) vilka ger upphov till/skapar föreställningar och sociala praktiker, vilka får till följd att också biologin kan påverkas/ändras – med andra ord, det är en mer symbiotisk kategori än »roll» och »socialt kön».¹¹

Genussystemets logiker

Redan i denna definition av genus finns ett systematiserande drag. Och det är för att understryka och problematisera detta som begreppet genusystem är användbart. Det ska förstås som en dynamisk struktur (system); en beteckning på ett »nätverk» av processer, fenomen, föreställningar och förväntningar, vilka genom sin interrelation ger upphov till ett slags monstereffekter och regelbundenheter.

Genussystemet är således en ordningsstruktur av kön. Denna grundläggande ordning är förutsättningen för andra sociala ordningar. Ordningen av människor i genus har blivit basen för de sociala, ekonomiska och politiska ordningarna. Det som gör att vi kan tala om denna ordning på ett generellt, abstrakt plan, är just mönsterstrukturen eller systemets två bä-

rande bjälkar, alternativt »lagar», principer, logiker – (poängen med att variera språkbruket är att inte låsa fast tanken (vid) i en bestämd bild, det är ett sätt att få tanken att ständigt hålla strukturbegreppet nytänkt så att säga):

- 1) Den ena logiken är just dikotomin, dvs isärhållandets tabu: manligt och kvinnligt bör inte blandas.
- 2) Den andra logiken är hierarkin: det är mannen som är norm. Det är män som är människor, därmed utgör de normen för det normala och det allmängliga.

Det är kring detta mönster jag ska tala vidare. Men redan här vill jag ta tjuren vid hornen och försöka tackla frågan om »varför», den feministiska frågan, som ställer till så mycket elände inom kvinnoforskningen. Ty logiken bjuder oss att tro, att ett generellt förtryck måste ha en generell förklaring.¹² Och det är denna logik, som gör att kvinnoforskningen ständigt måste värja sig mot två slag av ovetenskapliga förklaringar, gång efter annan. Den ena förklaringen är den banala, biologiska »urgamla», vardagliga, darwinistiska, sociobiologiska. Den andra är den konspiratoriska, som också kan vila på en biologisk grund: den onde-mannen-teorin i olika tappningar, romantiska, särarts eller gynocentrisk-feministiska som biologiserar detta mönster till kvinnors förmån.

Vi måste därför lämna »ursprunget» därhän; vi måste inse att ursprunget är helt ointressant, trots att där säkerligen fanns en uppdelning av göranden mellan kön och tänkande om kön, som en urprincip för ordning. Tänker vi oss en uppsplättning av könen av både praktisk och existentiell natur, så kommer den att få genusystemkaraktär genom att samhällen växer till och blir mer sofistikerade. Eller vi skulle kunna säga: ju mer differentierat ett samhälle blir, ju subtilare och mer komplexa blir isärhållandets/segregeringens uttryck och konsekvenser. Därigenom aktualiseras den andra logiken, den manliga normens logik, ty min hypotes, eller min betoning i detta förståelsesammanhang ligger på att

det är ur isärhållningen som den manliga normen legitimeras.

Genom att betona isärhållandets »lag», logik eller princip som det som genererar den manliga normen, eller annorlunda uttryckt, den generella underordningen av kvinnor, tycker jag nog att man något vridet frågandet inom kvinnoforskningen, från teorier om den manliga normen – teorier som tenderar att leda till vetenskaplig impotens (eller än värre, teorier som indirekt legitimerar könsförtrycket) till ett mer fruktbart frågande om isärhållandets principer.

Ty den frågan är möjlig att bryta ner, i mindre och mindre detaljer, och applicera överallt, i alla forskningssammanhang, inom kvinnoforskningens alla områden. Hur ser de isärhållande logikerna ut inom det eller det området? Hur har isärhållandets logiker legitimerats? Vilka sociala, ekonomiska, kulturella och psykologiska faktorer är det som har underlättat isärhållandet? Vilka har varit behjälpliga i isärhållandets alla praktiker? Och hur har den manliga normens princip (lag, logik) stått i förhållande till isärhållningen?

Meningsskapande – maktskapande

Vi vet att isärhållandets »lag» finns överallt, både vad gäller fysisk och psykisk ordning. Den strukturerar sysslor, platser och egenskaper. Den kan avbildas så här:

fysisk ——— platser
sysslor
psykisk ——— egenskaper

Isärhållningens grunduttryck finns i arbetsdelningen mellan könen och i föreställningar om det manliga och det kvinnliga. Dessa fundamentala exempel är intimt hoplänkade och fungerar förstärkande, legitimerande, dialektiskt: sort 1 gör sak 1 på plats 1; sort 2 gör sak 2 på plats 2; därför att sort 1 gör sak 1 blir sort 1 sort 1. Är man på plats 2 gör man sak 2 och är en sort 2 etc.

Att denna uppdelning blir meningsskapande är enkelt att förstå: man orienterar sig i världen efter platser, sysslor, sorter.

Men den innebär också ett maktskapande: sort 1:s görande legitimeras genom urskiljandet och avskiljandet av en sort 2. Sorten – det är genusformeringen. Könen formas till »hangenus», »han, hans, åt honom, han» och till »hongenus», hon, hennes, åt henne, hon».

Finns det något generellt drag i denna genusformering? a) den verkar ständigt exploatera den biologiska olikheten, dvs den manliga oförmågan att föda barn, b) den bygger på ett motsatstänkande, en dikotomisering där männen är det positiva och kvinnorna det negativa – A och B.

Vad man bör understryka, tror jag, är dikotomins »funktion», dess enastående strukturerande förmåga.¹³ Det är därför rimligt att föreställa sig att det mänskliga sättet att tänka utvecklar dikotomin som ett medel, en metod, som ständigt verkar belöna tänkandet genom att ordna, strukturera, skapa aha-upplevelser. Och det innehåller, nästan ödesbundet, det som Simone de Beauvoir så flagrant framhöll: man kan inte vara en A utan att förtrycka en B.¹⁴

Barnet föds in i dessa kulturellt samlade tankekökenmöddingar/figurer. Med andra ord, varken män eller kvinnor föds till det, båda skapas. I tillägnelseprocessen av genus betonar jag således tankefigurernas makt snarare än t ex det funktionella eller omedvetnas psykosexuella identitetsskapande krafter. Poängen är att vi säger jag – och du – att vi bestämmer oss i världen genom att bestämma den andra. Det är stor skillnad. Jag menar vidare att genusskapandet, historiskt och geografiskt lagrade föreställningar om vad »man» och »kvinna» är, är den djupaste och ursprungligaste livsvärldsskapelsen, för att tala med Jürgen Habermas, som med livsvärlden menar det djupgående sociala och kulturella gemensamhetsgods som finns i varje integrerat socialt system och som gör att det är möjligt att ha gemensamma erfarenheter, hävda normativa ståndpunkter, göra andra delaktiga i subjektiva upplevelser. Denna tillägnelse tänker han sig sker på tre olika nivåer, i tre olika reproduktionsprocesser:

- 1) kulturell överlagring
- 2) social integration
- 3) socialisering.¹⁵

Låt mig »översätta» detta inom ett genus-systems förståelseramar:

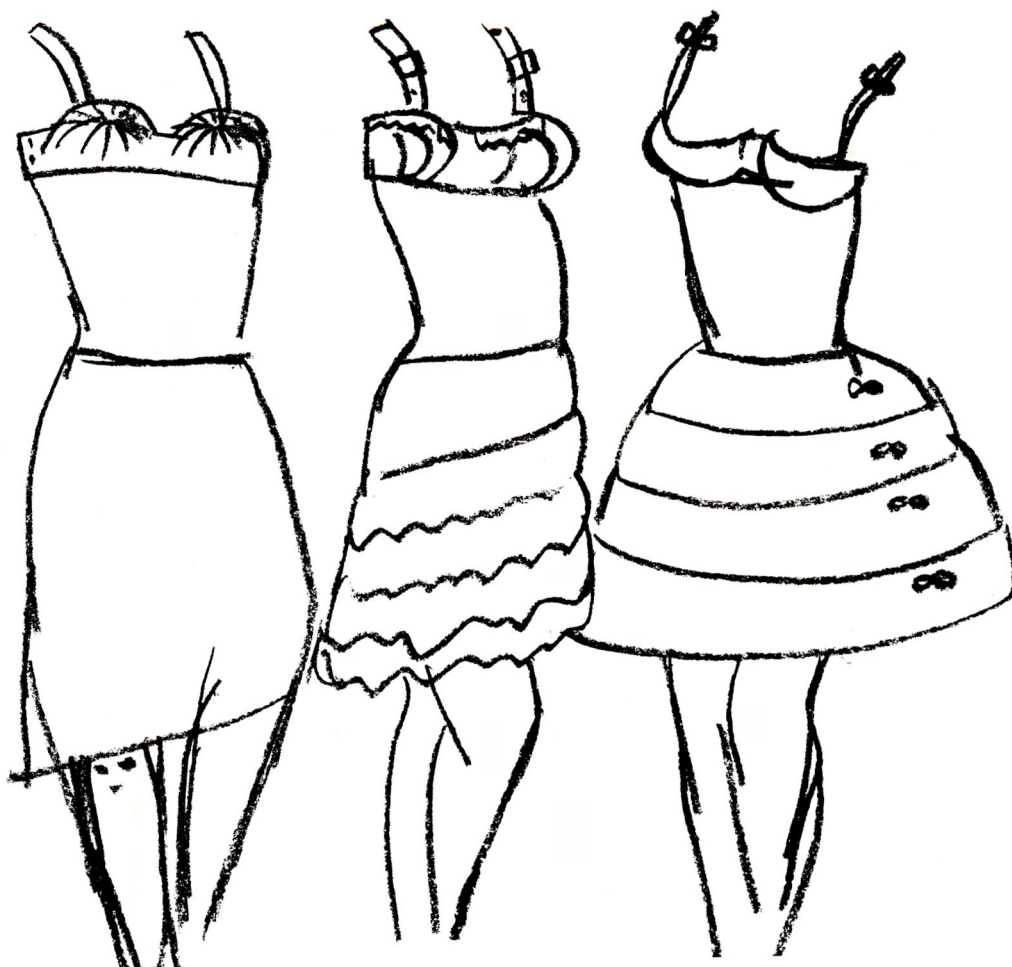
kulturell överlagring = tankefigurerna, dvs exempelvis de Aristoteliska genusfigurerna
social integration = institutioner, artefakter, arbetsdelningen mellan könen

socialisering = direkt inläring. Det ska böjas i tid det som krokigt ska bli; inte ska du gråta som är pojke; etc, etc.

Det meningsskapande och maktformande finns på alla dessa nivåer: som kulturell

överlagring, tankefigurernas makt, som också konkretiseras på den sociala integrationsnivån för att slutligen starkt verka på det individuella planet.

I denna process är självfallet kvinnor medskapande och medgörande varelser. De är lika integrerade i detta system som män, trots att de har en lägre social status. Frågan om integrering vidrör ett av de svåra problemen inom det feministiska tänkandet, vilket brutalt kan uttryckas med frågan: vilken del har kvinnor i sitt eget förtryck? Jag menar således att det är både i tankefigurernas meningsskapande makt, i den sociala integrationen och i socialise-

Helene Billgren, kritteckning.

ringen, dvs på alla dessa tre nivåer, som svaren finns varför kvinnor funnit sig i att definiera sig som den lägre sorten.¹⁶

Genuskontrakten

Detta kan utvecklas och göras hanterligare och mer användbart. Vi kan säga att det ser ut som om varje samhälle och varje tid har något slags »kontrakt» mellan könen, ett begrepp som är användbart trots att det inte får förstås som ett köpslående mellan två jämnstarka kumpaner, tvärtom, oftast är det ett kontrakt uppdraget av den part som definierar den andra. Dessa »kontrakt» föreställer vi oss, finns – osynliga – mellan den enskilda mannen och kvinnan, mellan män och kvinnor på det sociala planet och mellan »mannen» och »kvinnan». Dvs: på alla de tre nivåerna kunde man abstrahera ett slags »genuskontrakt».

- 1) På den kulturella överlagringens nivå – de föreställningar som finns om hur relationen mellan »man» och »kvinn» bör vara – idealtypsrelationen.
- 2) Denna abstrakta kategori förhindrar naturligtvis inte att det »finns» mycket konkreta genuskontrakt om könens interaktion på den sociala integrationsnivå, institutionernas, arbetsdelningens nivå.
- 3) Inte heller att de »existerar» på den tredje nivån, socialiseringens eller individnivån, där de ibland är så konkreta att de liknar riktiga äktenskapskontrakt.

Genuskontrakten är således mycket konkreta föreställningar, uppspaltade på olika nivåer, om hur män/man, kvinnor/kvinn ska vara mot varandra: i arbetet – vilka redskap som hör till vem, i kärleken – vem som ska förföra vem, i språket – hur de ska prata, vilka ord de får använda, – i gestalten/ den yttre formen, vilka kläder som är de tillåtna, hur långt håret ska vara, etc etc, i all otrolig detaljrikedom.

Att kvinnor som tillhör/tillhörde olika klasser har/hade olika sysslor, platser och t o m egenskaper, som styrka eller arbetsförmåga, måste dras fram och problematiseras.

Kanske finns här en systemförändrande potential i just mängden möjligheter, om än på olika klassnivåer, som kvinnor tilldelades.

Och dessa genuskontrakt »ärvs» från den ena generationen till den andra, modern introducerar dottern, fadern sonen.¹⁷ Genuslogikernas teori och praktik finns således i genuskontrakten. Begreppet genuskontrakt blir därmed ett slags operationalisering av genussystembegreppet, kontrakt vilka – i princip – kan dechiffreras från olika tider, olika samhällen och för olika klasser. Kontrakten är i sig de ömsesidiga föreställningarna. Systemet är den process som via kontrakten skapar ny segregering, ny hierarkisering.

Genom att tala i termer av genuskontrakt får vi inte bara ett användbart redskap för att beskriva gränserna för de kvinnliga möjligheterna, utan framför allt tvingas vi att sätta relationen – mellanrummet – mellan maskulinum och femininum i centrum för förståelsen. Förståelsen av dessa osynliga, men så påtagliga genuskontrakt, som reglerar förhållandena mellan könen, innebär också en möjlighet att fördjupa förståelsen av hur den manliga normens primat uthärdats i historien. Med sådana kontrakt kan onekligen konflikter flyttas bort från den personliga samvarons plats. Den manliga normens primat (lag, logik) kan verka »bortom», på platser där detta inte angår eller berör kvinnor i deras dagliga liv, därför att det osynliga genuskontraktet inom vars gränser de lever, ligger på en nivå, där också kvinnlig »makt» kan utövas, starkt och despotiskt om det vill sig.

Detta kan förefalla vara en harmoniserande, idyllisk beskrivning à la Ivan Illich, men det är det inte. Ty trots denna möjlighet, att föra undan konflikten genom att definiera könens vardera områden, innehåller kontrakten paradoxalt nog också frön till konflikt. Den potentiella konflikten finns i dess gråzoner, dess suddiga områden, i försöken att se hur långt »han» och »hon» kan sträcka kontraktets innehåll till sin egen förmån. Vi kan kalla det för en genuskoreografi, det spel/liv/lek/drama/

dans mellan könen som ständigt pågår: hur långt kan kontraktets gränser sträckas?

Maktstrategier

Genuskontrakten skapar balans men innebär också förhandlingar. Därmed kommer vi över till könen's möjliga handlingsmönster. Ser vi på mäns och kvinnors maktstrategier finner vi att de, än i dag, är väsentligen olika. Det är ju denna empiri, som i dag föder nya isärhållande former, som skapar nya legitimeringar för olikhet. Jag menar att dessa olikheter bör förstås utifrån ett genus-kontraktstänkande.

Liksom jag föreställer mig att människor i allmänhet har samma förutsättningar för att kunna uppfatta världen lika (se nedan), föreställer jag mig att människor i allmänhet har samma fundamentala »längtor», väl medveten om att jag härmed riskerar att riva sönder den strukturalistiska grundidén i mitt eget sätt att resonera. Men utan att bestämma människan i tid och rum, skulle man väl ändå kunna våga framkasta tanken att där finns två längtans mål i människobrosten: frihetens och symbiosens. De är den grundläggande paradoxen inom allt mänskligt liv: å ena sidan anpassningen, svarandet, det trygga, å andra sidan expansion, ovisshet, det otrygga, fria.

Genuslogikerna innebär förvisso att frihetens längtan har strukturerats för mannen och symbiosen för kvinnan. Den manliga friheten har ständigt uppmuntrats och expanderat, medan den kvinnliga symbiosen bundits av barnafödande och kontroll, lagstiftning och sociala »seder».¹⁸

Men frihetens längtan har funnits hos kvinnor och längtan efter symbiosen hos män. Men frihetens väktare har för kvinnor varit män, medan symbiosens mål för män varit kvinnor. Med andra ord: könen har fått helt olika ontologisk status för varandra. De har visserligen båda varit varandras möjligheter och begränsningar, som Hanne Haavind uttrycker det,¹⁹ men det har aldrig handlat om samma möjligheter eller samma begränsningar. Kvin-

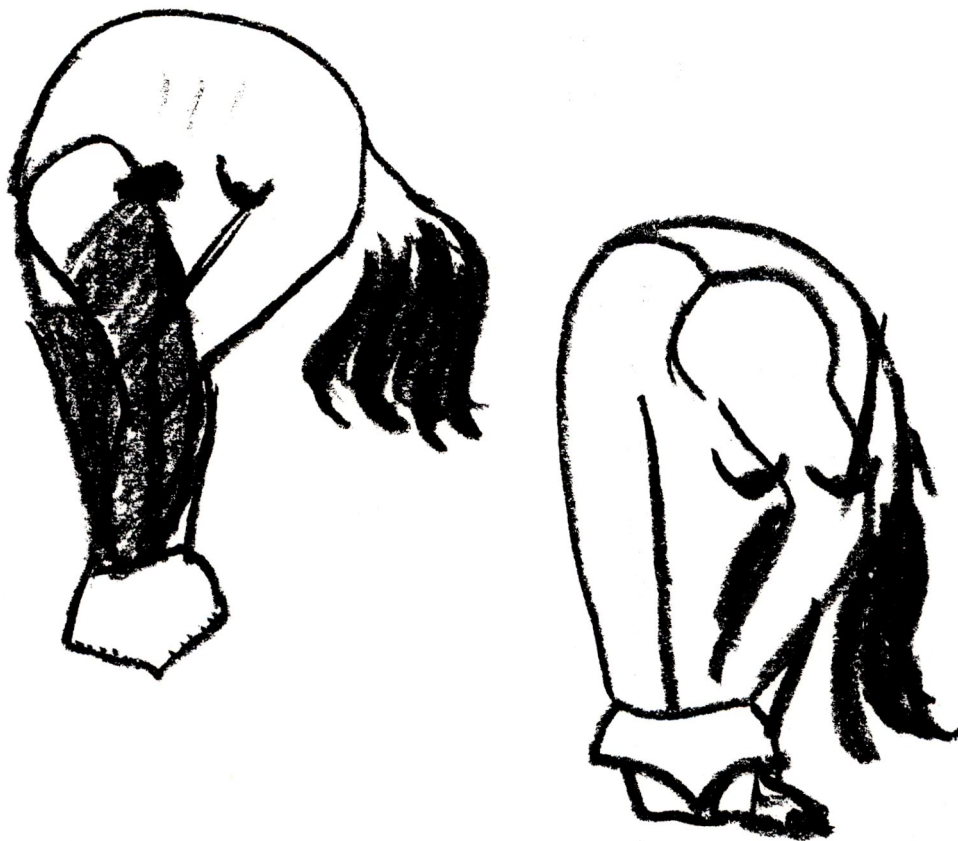
nan har varit mannens symbiotiska möjlighet, men samtidigt innebar/bär hans dominans över henne hans begränsning, hans »white man's burden» dilemma.²⁰ Hans strategier har utvecklat den homosociala världen: områden där denna konflikt inte finns, strategier för frihet från symbios och ansvar. Det skulle kunna beskrivas som strategier för att kunna ha både friheten och symbiosen, men en symbios under kontroll.

Mannen har varit kvinnans förkroppsligade fängelse men/och oftast enda frihetsmöjlighet: att via sin symbiotiska maktmöjlighet (dvs via sin kropp) utöva sin slavmakts indirekta strategier för frihet och makt via mannens svaghet, men alltid via mannen. Ett belysande exempel på politisk nivå på denna strategi är att kvinnorna i Nazi-Tyskland tvingades anamma en hora-hallick strategi, eftersom kvinnor var utdefinierade från »det politiska». Som exempel kan man se Gertrude Scholtz-Klinks (den ledande kvinnan) strategi att via Erich Hilgenfeldt skaffa sig »beskydd» – och tillträde till den offentliga världen.²¹

Mary Wollstonecraft skyggade inte för dessa könen's två olika maktutövningspraktiker, som hon beskrev som legitim och illegitim makt. Naturligtvis var för henne den kvinnliga makten den illegitima, en sorts slavmakt, som ofta kunde ta sig despotiska uttryck (och härtill inspirerades hon säkerligen av Marie Antoinette som för 1700-talsrevolutionärer var den illegitima makten personifierad). Men mannen tvingades å sin sida att pervertera det heligaste för en 1700-tals upplysningsfilosof, dvs förnuftet, därför att han ständigt måste försvara sin herreposition.²²

Historiens drivkraft

Visionen av ett gränskrig – eller av tråtor om kontraktets finstilla rader – är andra sätt att åter framhäva rörligheten, föränderligheten, »hans» och »hennes» historia. Det verkar ingalunda vara någon emancipatorisk utvecklingshistoria det handlar om, där tankefiguren »hon» går

Helene Billgren, kritteckning.

från ett beslöjat förtryck till en emanciperad mänsklighet. Tvärtom verkar där finnas en särskild dialektik, så att kriser och ifrågasättanden av dessa logiker föder en ideologisk förstärkning av de abstrakta tankefigurerna »han» och »hon» – samtidigt som ifrågasättanden tenderar att fröa av sig i det kollektivt kulturella undermedvetna.²³

Därför befinner sig den västerländska civilisationen i en tämligen konstant genusproducerande verksamhet, vilket i sin tur blir en av de viktigaste »orsakerna» till genussystemets fortlevande och vidareutveckling. Och denna verksamhet är i högsta grad en grundläggande historisk drivkraft. Jag ser relationen mellan man och kvinna som en styrande och avgörande faktor i den historiska processen. Genom att döpa denna relation till något, t ex genussystem, händer något: den finns på ett eller annat sätt, den avtecknar sig ur virrvar-

ret. Vi utpekar ett förhållande som annars inte skulle ha observerats. Därmed problematiserar vi systematiskt det som oftast inte problematiseras. Därmed beväpnar vi det självklara, omvandlar det, ifrågasätter det.

Genom att använda begrepp som genussystem kan vi relatera de komplicerade förhållandena mellan könen till andra stora systembegrepp som feodalism, kapitalism, fascism, socialism etc, och ur dessa »system» plocka fram det rådande genussystemet, studera det och se vilken primär del det utgjorde i dem, hur de påverkade varandra.

Detta sätt att tänka innebär att man föreställer sig kvinnor i historien inte bara som de s k reproduktiva förutsättningarna, den historiska basen, golvet, som historien kunde utspelas på därför att de födde och uppfödde – nej, man inser att deras roll var betydligt mer invävd i det mänskliga dra-

mat.²⁴ De har ständigt funnits och ständigt krävt plats, ständigt bråkat om gränserna (kan vi förmoda), ständigt varit på sin vakt, använt sin beskurna symbiotiska maktpotential, belönat och svikit. Att kvinnor definierats som »den andra» och att denna andra haft »sin plats» – en plats som inte varit oföränderlig eller historielös, utan ständigt spelat en tyst och viktig roll också i det publika – innebär att denna tysta (?) maktrelation mellan könen har en fundamental betydelse för händelseutvecklingen. Metaforiskt kunde vi säga att det har samma betydelse som det undermedvetna har för en enskild människas handlingar. Kvinnors lägre genusvärde har varit och är det kollektivt förträngda.²⁵

Jag har också föreslagit olika slag av operationaliseringar av genussystembegreppet, framför allt genom dess praktik, genuskontrakten. Med ett sådant begrepp kan vi bygga modeller för att förstå aktioner, strategier, ideologier, politik. Vi inser att män och kvinnor ständigt handlar och tänker med det för tillfället rådande genussystemets olika kontrakt som fond. Använt så ska begreppet tjäna som verktyg för att förstå såväl kvinnors handlande – på individ- och samhällsnivå – som mäns handlande, homosocialitetens historia. Ty onekligen har detta system institutionaliserat såväl den manliga politiska makten som den kvinnliga vanmakten.

Det är inte bara det politiska systemet som tränger in i och omvandlar genussystemet, det är också genussystemet som tränger in i och omvandlar det politiska systemet. Därför blir »genussystem» ett användbart begrepp, som visar att kvinnoforskningens »objekt» inte är »kvinnor», utan hela det mänskliga dramas historia och samtid, sedd ur detta fundamentala perspektiv.

Om systemgenererande dynamiker

Och därmed är jag framme vid det allra mest besvärliga tankeproblemet, vad gäller genussystemet och dess logiker. Eftersom vi ständigt ser dem reproduceras –

hur kan /kan? en grundläggande förändring av dem vara möjlig?

Rent generellt kunde man säga, att ju kraftigare som isärhållandet mellan könen verkar/fungerar, ju självklarare, ju mer legitim, ju mindre ifrågasatt blir den manliga normens primat. Det verkar rimligt. Och då får vi omvänt: ju mindre/svagare isärhållandets logiker och praktiker fungerar, ju mer ifrågasätts den manliga normens primat, ju mer illegitim blir den manliga överhundspositionen.

Själva genussystemets strukturalistiska idé är att visa på den reproducerande kraften: det är som det är för att det var som det var. På alla de tre nivåerna av livsvärldens reproduktion, tankefigurernas metafysiska värld, den sociala integrationsnivåns mer handfasta artefaktsvärld och på socialiseringens intima yta, verkar genussystemets strukturer och binder könen till sysslor, platser, egenskaper.

Isärhållandet återföder isärhållning; den manliga normen återföds med kraftfullhet. Vi har tankefigurernas maktpositioner, dessa tankestalaktiter av gammal mening och makt. Vi har genuskontrakt, dessa föreställningar om vad som bör ske i mellanrummet mellan »han» och »hon», hur och vad man gör med varandra. Genuskontraktens många intrikata trådar binder könen till varandra i olika beroenden och tvångsformer, både på det personliga och idealtypiskt abstrakta planet. Gränsöverskridande verkar föda direkt våld och motstånd och/eller social ostracism. Tecknat så verkar genussystemet vara seglivat. Det är det också.

Men dessa frusna strukturer är åtminstone i princip tänkbara att tina upp, även om de verkar skapa cirklar på cirklar av genusbundet beteende och maktformering. Men så finns systemets trumfkort, spader ess skulle man kunna säga. Och det är att det i könen relationer finns en total oföränderlighet. Det är själva fortplantningens drama: kopuleringen/samlaget, befruktningen och framfödandet. Det är den manliga och den kvinnliga biologin.²⁶ Och detta är inte någon hemlighet. Frågan är vad det innebär för förståelsen av genus-

systemet. Det verkar betyda dikotomins ständiga återfödande, ständiga bekräftelse, eftersom könens del i fortplantningen är olika.

Det måste rimligtvis innebära, att i samhällen som inte kan annat än tänka i motsatser, som bygger maktstrategier på det olika, en ständig maktkamp mellan könen måste råda, där detta oundvikligt olika används som vapen. Kvinnliga strategier för att kunna vända sin olikhet till den maktgivande normen, tycks alltid ha utnyttjats av det rådande systemet eller i vart fall verkat legitimera det. Kvinnliga strategier som pläderat för ett fördetligande av födandet, dvs att gå in i denna oföränderlighet och flytta den ur könens kroppar som vissa feminister under det teknologianammande 70-talet, har knappast heller goda utsikter att vinna framgång – för kvinnor.²⁷ Tecknat så, är detta ännu en av feminismens teoretiska cirklar, dvs ett system som »förstår» den förtryckande mekanismen så väl, att det inte finns någon väg ut. Och detta vet vi, rent empiriskt, är fel.

Om systemförändrande dynamiker

Låt mig då få peka på ytterligare en biologisk, essentialistisk kvalitet, som jag dessutom menar har en förändrande kraft, är av överskridande karaktär. Det är könens mänskliga likhet, dvs man kan på goda grunder anta att den mänskliga förmågan och förutsättningen för upplevelse och uppfattning, är likadan hos män och kvinnor. Dvs att vissa kvinnor (och män) de facto och trots de genussystembevarande strukturerna, tankarna och praktikerna, ständigt insett att könen inte är annorlunda sorter, inte är arts- eller väsensfrämmande. Den systemförändrande kraften finns således i det mänskliga tankesystemet. Ta Elisabeth Sofia Brenner som jag brukar åberopa: »Vår kropp ej annat är än själens utanfoder som hela skillnan gör mellan han och hon», eller Florence Nightingale som formulerade det så här:

Why have women passion, intellect, moral activity – these three – and a place in society where

no one of the three can be exercised? ... This system dooms some minds to incurable infancy, others to silent misery... It seems as if the female spirit of the world were mourning everlastingly over blessings, not lost, but which, in her discouragement she feels that she will never have, they are so far off.²⁸

Denna fundamentala gemensamhet hos könen vad gäller konsten att förstå och tänka, spelar emellertid bara en systemförstörande roll när den kan få material för sin förmåga. Det kan den få när isärhållandets tabu bryts. Det gör den när kvinnor tvingas/får lov att göra det män gör och vice versa – ju svagare/mindre isärhållandet verkar, ju mer illegitim blir den manliga normen.

Det är här vi systematiskt måste fråga – och detta är återigen en operationalisering av genussystemet i handfasta forskningspraktiker: när sker detta? Hur ska de politiska, ekonomiska, »sociala» förhållandena se ut för att ett sådant lagbrott kan äga rum?

Här kan vi generellt tänka oss att det är i extrema historiska perioder: både av ekonomisk knapphet och kris, krig (segedragna, inte korta framgångsrika), men också i perioder med snabbt uppkommet överflöd. Å andra sidan är det långt ifrån någon enkel mekanik som innebär att ett gränsöverskridande automatiskt ifrågasätter den manliga normens primat. Vi kan, med viss empiri i ryggen också forma hypotesen att den manliga normen sofistikerats eller »flyttar» sig till ett nytt okänt terra inkognita. Detta gränsöverskridande kan nästan ses som en historiens »drivkraft», så att där kvinnor kommer in på tidigare manliga platser, gör manliga sysslor och excellerar i manliga egenskaper, försvinner mannen ut mot nya områden. Kvinnor befinner sig hela tiden tre steg efter, medan männen driver civilisationsutvecklingen ständigt framåt.

De genussystem som bildas är förvisso skiftande; isärhållandet och förtrycket ser olika ut vid olika tider. Tar vi 1900-talets Sverige ser vi att platserna *kan* vara båda könen, att sysslor *kan* vara båda könen, att egenskaper *kan* vara båda könen. Det-

ta att det *kan* vara så, även om det inte *är* så, är viktigt. Det är återigen tankens material som vuxit. Detta i kombination med att det biologiskt »oföränderliga» har andra sociala och ekonomiska ramar, gör att man kunde formulera en annan hypotes om genus-systemets föränderlighet: ju mer den intellektuella komponenten dominerar över den biologiska, ju större förutsättningar finns för förändring.

Det borde innebära att i samhällen som är/blir allt mer likartade, nivellerade, dvs lika vad gäller vardagsliv, inkomst, värderingar, dvs när klassgränserna mjukas upp, när teknologin samordnar och ger människorna alltmer likartade möjligheter, liksom när upplevelsevärlden, mediavärlden delas av så många, så transformeras det fordom tabuskapande konsolika från att ha varit en farlighet, till att bli en tillgång. I en alltmer »lika» värld, blir det avvikande avtabuiserat, pikant. Det kan mer uppfattas som variationer på samma tema än outhärdliga, skrämmande avvikelser. Lägg till detta det som många kallar framväxten av det postindustriella eller det s k informationssamhället, som bygger sin hierarki på kunskapen, det alltmer abstrakta eller låt oss säga hjärnan, dvs i mitt perspektiv på det fundamentalt könslika.

Alltså: det olika försvagas och det lika förstärks – och vi är på väg in i det jämlika paradiset i och med att dikotomiernas maktskapande upphört, i och med att gränsöverskridandet sker. Det finns en annan synvinkel på problemet och den är viktig. Den skulle kunna formuleras så här: Genus-systemets logiker, dess isärhållande och dess hierarki skulle kunna tänkas förlora sin »logik» inte bara genom att dikotomierna förlorar sin kraft, och/eller genom att en hopblandning sker av platser, sysslor och egenskaper. De skulle också kunna tänkas upphöra när sorterna, han och hon, av andra, yttre orsaker föses ihop, definieras som ett.

I de korta, uppflammande ögonblicken av revolutionär energi, har kvinnor och män kunnat definiera sig som »ett» mot övermakten. Det ser vi t ex i den ryska revolutionära rörelsen under 1800-talet, där

unga män och unga kvinnor var förvånansvärt jämlika i de hemliga organisationerna. De hade definierat sig som tillhörande samma vanmäktiga sort i förhållande till den övermäktiga tsarregimen. Det är också tydligt i den franska eller ryska revolutionen: i början finns kvinnor med, när revolutionen sedan utvecklats sin manlighet, när den kommer in i sin manligt jakobinska fas, då är det slut med enigheten.²⁹ Detta kan formuleras annorlunda: den manliga normens primat upphör i och med att män flyttas ner på samma vanmäktiga plats som kvinnor. Det kan ske i samhällen som blir alltmer avhumaniserade – där maktkällorna flyttas ur kropparna in i tekniken, där föses man och kvinna ihop in i en gemensam mänsklighet.

Summering

Trots denna sista, dystopiska vision, som ställer den manliga normens primat i förgrunden, har jag koncentrerat min förståelse av genus-systemet utifrån de isärhållande krafterna, utifrån dikotomiernas makt. Jag har betonat det ordnande, det strukturerande, det meningsskapande – tankefigurernas makt. Det är, och det tror jag är viktigt att påpeka, inte detsamma som det materialistiskt »funktionella», långt därifrån. Ty i vår ekonomistiska förståelse av världen förväxlar vi så lätt det »ordnade», det meningsskapande med det »funktionella», med en slags materiell nödvändighet.

Jag menar vidare att genusformeringen – den ideologiska och den fysiska isärhållningen och maktformeringen – är i sig en process, som skapar avlagringar, vilka i sin tur verkar bestämmande, styrande. Genus-systemets logiker för ett eget liv. Och det är detta som gör, tror jag, att många av de teorier som försöker förklara den manliga sociala dominansen över kvinnor, bättre kan förstås som delförklaringar i en process där det är lagren som »styr», än som teorier om könsojämlighetens, könsförtryckets ursprung. Vi kommer därmed bort från enhetsförståelsens totalitära anspråk.

Och det borde vara en vinst. En annan kunde vara att vi kunde undvika att hamna i den teoretiserande dikotomiska fällan. Problemet är ju här den gamla hönan och ägget: den hårda uppdelningen i en manssida och en kvinnosida som den västerländska civilisationen uppvisar, kommer med nödvändighet att just driva fram betyendens från könen som blir väsensolika. Det är denna empiri, denna avspeglning av genussystemet, som gör att tolknings- och förståelseförsöken också hamnar i uppdelningens fälla.

- 1) Vi har: mannen stark – kvinnan svag. Det är den mest vardagliga förklaring-

en, den biologiska förklaringen, den darwinistiska förståelsen etc.

- 2) Vi har en hel teorisoppa utifrån en annan uppdelning, (en aristotelisk uppdelning faktiskt) man/kultur – kvinna/natur, en både idéhistorisk och antropologisk förklaring som också finns hos Adorno/Horkheimer, dvs i den framväxande civilisationskritiken.
- 3) Vi har den klassiska man/transcendens – kvinna/immanens – den Simone de Beauvoirska grundförklaringen, kusin med den ovan, där man egentligen säger att mannen är det görande, kvinnan det varande, mannen den historiska principen, kvinnan det historiska

Helene Billgren, kritteckning. Helene Billgren är verksam som konstnär i Göteborg. Hon har just kommit ut med en bok med teckningar på eget förlag. KVT publicerar här några tidigare teckningar av henne.

golvet, mannen den »onödiggörande», kvinnan den nödvändiga, etc.

- 4) Vi har psykologiska förklaringar som använder dikotomiseringen på ett synnerligen livsfarligt sätt, både i freudiansk efterföljd men också i andra försök till förståelse som i objektrelationsskolans efterföljd och, mer i tidsandans smak, de »svåra» lacanisterna, där allt synes kretsa antingen kring en mäktig, ordfylld fallus eller en oåtkomlig, osynlig, dövtstum kvinnlig modersskugga.

Genom att koncentrera förståelsen dels på det meningsskapande, dels på det systemskapande (där den manliga makten är inbyggd) skulle vi eventuellt kunna styra undan dessa antingen eller, dessa »manligt», »kvinnligt» och därmed undvika att bidra till att själva reproducera systemet.

NOTER

- 1 Denna förståelse har delvis provocerats fram av Maud Eduards och Ulla Manns, som i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 4 1987 velat få till stånd en fördjupad diskussion om begreppens innebörd – jag är dem varmt tacksam. Det är jag också gentemot Anita Dahlberg, Claes Gustafsson, Gerd Lindgren, Ulla Wikander, Gertrud Åström, vilka alla jag profilerat på vid olika stadier av denna artikels tillkomst för kommentarer och diskussioner.
- 2 Gayle Rubin, »Traffic in Women», i *Towards an anthropology of Women*, red Reiter, New York, 1975. Hennes artikel konkretiserade detta vidare till att bli ett system för kontroll och användning av sexualitet, där kvinnorna sågs som medel i skapandet av en manlig homosocial värld av makt, baserad på utbyte.
- 3 *The Cultural Construction of Sexuality*, ed by Pat Caplan, USA/London, 1978, s 16.
- 4 Det verkar vara nödvändigt inom det anglosaxiska språkområdet, eftersom »sex-roles» inte längre (?) används som det sociologiska begrepp det en gång var, utan tycks ha fyllts av biologisk determinism, dvs det är nu synonymt med biologiskt kön, se t ex Jean Lipman Blumen i *Gender Roles and Power*, USA, 1984.
- 5 Ibid s 1.
- 6 Se diskussionerna i *The Cultural Construction of Sexuality*. Diskussion är kanske för mycket sagt, ty deras frågor, frågan om den socialt konstruerade (av vem? varför?) sexualiteten, har redan ett svar, och det svaret är att heterosexualitet också, liksom homosexualitet, »is equally socially constructed, as Jackson and Seidler show (sic) in this volume». Det egenartade med deras svar märks i konstateranden som »Part of the problem of sex for many societies is that (at least in its heterosexual form) it can lead to pregnancy».
- 7 Gerda Lerner, *The Creation of Patriarchy*, New York/Oxford, 1986, s 238, »gender is the cultural definition of behaviour defined as appropriate to the sexes in a given society. Gender is a set of cultural roles» och »it's widespread public use probably is due to its sounding a bit more 'refined' than the plain word 'sex', with its 'nasty' connotations» etc.
- 8 Joan Scott, »Is Gender a Useful Category of Historical Analysis?» Paper, American Historical Association, New York City, Dec 27, 1985.
- 9 *Från kön till genus. Kvinnligt och manligt i ett kulturellt perspektiv*, ed. Don Kulick, Borås, 1987, 11. Jfr s 13 där han använder genus och genussystem synonymt, dvs kulturellt det som bestämmer formen och innehållet i mans- och kvinnoroller. Här finns också en halv bekännelse till användbarheten av begrepp som »genusroll». Ibid.
- 10 Se ovan om diskussionerna om den »sociala konstruktionen» av sexualitet, not 3.
- 11 Den förändrade biologin hänvisar till kunskaper om hur kroppskonstitution, muskelstyrka, gång, längd, röstläge, menstruation etc påverkas av de kulturella föreställningarna. Jfr Ruth Hubbards påstående: »There is no norm for normality», föreläsning Sthlm Universitet, maj 1987. Begreppet tankefigur har jag hämtat från Johan Asplund, *Teorier om framtiden*, Stockholm, 1981, s 146–170.
- 12 Se t ex Lena Gemzöe, *Det första könet. Om ursprunget till asymmetrin mellan könen*. C-uppsats, Stockholms Universitet, Socialantropologiska Institutionen, VT 1986.
- 13 Den hårda dikotomiseringen formad som tabu, incest etc tänker och kan jag inte gå in på – bara peka på dess fundamentala betydelse för genussystemet.
- 14 Simone de Beauvoir, *Det andra könet*, Malmö 1973, s 116 ff.

- 15 Jürgen Habermas, *The Theory of Communicative Action*, Volume 1, Reason and the rationalization of society, Boston 1984, s 13 för definition av begreppet livsvärlden, s 342 ff. Se även Erik Oddvar Eriksen, Handlingskoordinering og social orden, *Tidskrift for samfunnsforskning* 1986, bd 27, 217–238.
- 16 Detta som orsakat stor teoretisk osäkerhet och fantasi inom kvinnoforskningen: insikten är djup om de olika s k socialiseringarnas lager, om micromaktens subversiva egenarbete, om bejakandet, svarandet, i så hög grad att man måste fråga sig hur det alls kan komma sig att ett feministiskt medvetande någonsin fötts någonstans. Det är en fråga som t ex Janet Sayers ställer till Nancy Chodorow m fl i boken *Sexual Contradictions, Psychology, Psychoanalysis and Feminism*, New York 1986.
- 17 Se t ex Anna Maria Lenngrens dikt *Till min kära dotter...*
- 18 Detta har på olika sätt beskrivits av Virginia Woolf, särskilt i *Ett eget rum*, och av Simone de Beauvoir i *Det andra könet*.
- 19 Hanne Haavind, »Förändringar i förhållandet mellan kvinnor och män» i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 3 1985, s 21.
- 20 Naturligtvis har isärhållandet en symbiotisk funktion – att kunna pådyvla den andra det man inte vill ha /men har/ men också det man borde vilja ha – t ex moral – men inte vill ha. Männens behov av renhet – hos kvinnan, männens behov av svaghet – hos kvinnan.
- 21 Claudia Koontz, *Mothers in the Fatherland. Women, the Family and Nazi Politics*, Great Britain, 1987 s 167, för denna speciella förbindelse, men hela boken i övrigt ger konkreta exempel på kvinnligt manövrerande inom mycket trånga genuskontraktsramar.
- 22 Irene Colman Brown, »Mary Wollstonecraft and the French Revolution, or Feminism and the Rights of Men», s 10, 11, 14, i antologin *Women, state and revolution, Essays on power and gender in Europe since 1789*, ed Sian Reynolds, USA 1987, vari hon bl a citerar Mary Wollstonecraft: »When, therefore, I call women slaves, I mean in a political and civil sense, for indirectly they obtain too much power, and are debased by their exertions to obtain illicit sway» och »they were not powerless but their power were corrupt». Irene Colman Brown associerar i samma uppsats till Sylvia Plaths bittra ord »Every woman adores a fascist», se fö Koontz aa s 4 ff om detta.
- 23 Dock: denna fröprocess verkar inte helt tillfredsställande. Det finns dessvärre viss empiri som tyder på att feministiska medvetande-frön s a s inte får ligga i fruktbar kulturell mylla och växa. Detta i sin tur beror till stor del säkerligen på den kvinnliga platsens isolerade, privata karaktär.
- 24 Jfr den kritik som feminister riktat mot den marxistiska teorin, se t ex Linda Nicholsons kapitel »Feminism and Marx» i antologin *Feminism as Critique*, ed Seyla Benhabib & Drucilla Cornell, Great Britain, 1987.
- 25 Jfr Joan Scotts iakttagelse om sambandet mellan auktoritära system och kvinnoförtryck, där bl a de som blir (eller utpekade som) fientliga mot regimen hänas för kvinnlighet – svaghet. Det kan givetvis också ses utifrån ett kontraktstänkande – ett manligt, centraliserat och totalitärt styre kräver ett förstärkt manligt genus. Jfr här Virginia Woolfs iakttagelse i *Ett eget rum*, s 44 (när hon funderar över varför professorerna är så vrede när de skriver om kvinnor): »Måhända hade professorn, när han en aning för empatiskt uppehöll sig vid kvinnornas underlägsenhet, inte intresserat sig för deras underlägsenhet, utan för sin egen överlägsenhet. Det var snarare den som han skyddade tämligen hetsigt och med alltför mycken emfas, därför att den för honom var den allra kostligaste juvel.»
- 26 Att sedan menstruerandet kan ändras, skjutas upp, eller att själva sexualakten kan vara föremål för tolkanden och en maktpolitik som varierar den oändligt, det är en annan sak, tydligt illustrerat inom den s k sexologin under 1900-talet. Jfr ovan med de biologiskt föränderliga könskriterierna.
- 27 Se Shulamith Firestone, *The Dialectic of Sex*: »Nature produced the fundamental inequality – half the human race must bear and rear the children of all of them – which was later consolidated, institutionalized, in the interest of men /.../ The freeing of women from the tyranny of their reproductive biology by every means available, and the diffusion of the childbearing and child-rearing role to the society as a whole, men as well as women.»
- 28 Citat ur Janet Sayers *Sexual contradictions*, s 138.
- 29 Se t ex Franco Venturi *Roots of Revolution USA, 1966*, för den ryska revolutionära rörelsen. För övrigt lämnar antologin *Women, State and Revolution. Essays on Power and Gender in Europe since 1789*, ed Sian Reynolds,

USA 1987, utmärkta illustrationer och referenser. Man kan t o m se samma »jämlighet» i den tidiga nazistiska rörelsen, före 1933. Se Koontz aa.

SUMMARY

The gender system – reflexions on the social subordination of women

The concept of the gender system is seen here as the organizing principle behind other systems. It is a system that »arranges» the sexes into their respective genders and that seems to show a regularity based on two types of rules (or logic, or principle). One is the rule of distinctive separation, which can be seen in the division of virtually all areas and levels of life into male and female categories. The second rule is that of the male norm, i.e. the way that higher value is almost automatically accorded to things masculine. The system reproduces itself on three levels: the abstract level of cultural images, the institutionalized level and the interpersonal level. It is suggested that the concept of »gender contract» is useful for the analysis of invisible rules governing each gender; rules which determine what people should do, think and be on all these three levels. This sharp division creates opposing power strategies: for men a strategic movement from freedom towards symbiosis and for women a strategic movement from symbiosis towards freedom.

Despite its logical pattern the gender system shows major variations in space and time, both with regard to the contents of the gender contract as such and to the system's degree of rigidity. When the rule of difference can no longer be maintained (as a consequence of various kinds of crisis – ideological, social, economic etc.), the rule of the male norm is threatened. It is argued that the stabilizing force on the gender system is female biology; the destabilizing force that of the patterns of thought that human beings have in common.

Yvonne Hirdman
Alströmergatan 32, uppg 1D
112 47 Stockholm